

Економіка Європейського Союзу

Олена АЛЬХОВІЦЬКА

**ЦЕНТР ТА ПЕРИФЕРІЯ
В ЕКОНОМІЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗШИРЕННЯ****Резюме**

Розглянуто концепцію світової системи «центр-периферія», розкрито суть та принципи взаємодії її елементів: центру, напівпериферії та периферії. Досліджено етапи розширення ЄС з точки підходу «центр-периферія». Визначено основні завдання структурної політики ЄС у контексті розширення на схід та запобігання його периферизації.

Ключові слова

Світова система, центр, периферія, напівпериферія, економічний розвиток, гео економічний розвиток, індустріалізація, індекс доступності.

Класифікація за JEL: F40; F15.

© Олена Альховіцька, 2008.

Альховіцька Олена, аспірантка кафедри міжнародної економіки та маркетингу, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Із розширенням Європейського Союзу на схід відбулися зміни в моделях розвитку організації та переорієнтація політичних курсів. Динаміка розширення союзу раніше базувалась на моделі концентричних кіл і постійно їх відновлювала. Однак на сучасному етапі розвитку ця модель розвивається в іншому напрямі. У межах кордонів ЄС вимальовуються, залежно від інтеграції, різні групи країн: від центру до периферії. Із появою нових держав-членів Європейського Союзу, які суттєво відрізняються в економічному розвитку від інших держав-членів, концепція «центр-периферія» набуває дедалі більшої актуальності.

Модель «центр-периферія» найбільше притаманна Європейському Союзу. Історично склалося так, що економічна діяльність і кваліфіковані людські ресурси були сконцентровані в найбільших центральних регіонах ЄС. Регіони південно-західної периферії Союзу в деякій мірі наблизились до його центральних регіонів з точки зору, наприклад, рівня освіти, однак цього недостатньо, і диспропорції ледве будуть зменшуватись у середньостроковій перспективі. Цінність моделі «центр-периферія», що дає можливість пояснити процеси, які відбуваються в рамках ЄС, ще більше зросла після розширення Союзу за рахунок країн Центральної Європи.

Одним з перших дослідників, що висунув ідею «периферії» та «центру» в історико-економічному розвитку, був відомий французький вчений Фернан Бродель, який описав три ареали «світу економіки»: «вузький центр, другорядні, достатньо розвинені області і ... величезні зовнішні окраїни». «Центр» вирізнявся високим рівнем життя, розвиненим розподілом праці, високими цінами, розвинутою грошово-кредитною системою, а для «периферії» характерними були бідні відсталі країни, ледве залучені в світову економіку, з переважанням позаекономічних відносин, зі слабо розвиненим поділом праці і ззовні нав'язаним монокультурним виробництвом [7].

Концепція світової системи «центр-периферія» розвивалась на Заході, починаючи з кінця XIX ст. та особливо після Другої світової війни в межах політичної економії та політичних наук. Дискусія про особливості розвитку була розпочата в роботах А. Френка, який стверджував, що слабкий розвиток країн третього світу (периферія) був результатом їх експлуатації капіталістичними країнами (зона центру). При цьому підкреслювалось, що слабкий розвиток периферійних суспільств не був результатом їх архаїчної структури, а спричинений їх історичними зв'язками з високорозвинутими центрами.

З 1980-х рр. підхід «центр-периферія» асоціюється передусім з іменами Дж. Моделскі, та І. Валерстайна. Ці науковці розглядали світ як систему з центрально-периферійною структурою. Як зазначав Дж. Моделскі, в історії людства зміна центрів відбувалась у наступній послідовності: Португалія, Нідерланди, Великобританія, США. При цьому підйом та спад світових центрів дослідник пов'язував із внутрісистемними змінами – в торгових потоках, розвитку промисловості та технологічний прогрес [8; 89–94].

Валерстайн підкреслював економічні фактори у розвитку світу як системи і вважав, що ця система має центр і периферію та ієрархічної структури, а європейська світ-економіка являє собою матрицю капіталізму. З його точки зору, атрибутом історичного розвитку є падіння одних держав та підйом інших. Валерстайн увів поняття напівпериферії – проміжна ланка між центром та периферією, що поєднує властиві їм риси та має стабілізуючий вплив на світову систему [4].

Ініціатор концепції світової системи І. Валерстайн опублікував у 1974 р. книгу «Сучасна світова система», де розширив в історичному та географічному аспектах цю концепцію, яка базувалась на сучасному європейському капіталізмі: світові економічні системи характеризувались поділом на «розвинуті центри» та слабозвинуті «периферії», між якими існувала «напівпериферія», що відігравала роль своєрідного буферу. Важлива риса моделі – здатність реагувати на хронологічні зміни. Співвідношення та склад держав, що входили в «центр», могли змінюватись.

Початок формування ядра європейської світ-системи пов'язане із промисловою революцією XVIII–XIX ст., що являло собою трикутник зосередження важкої промисловості на територіях Франції, Німеччини і держав Бенілюксу. Сьогодні дослідники вважають центральною зоною Західної Європи головні транспортні артерії Глазго – Манчестер – Лондон – Париж – Ліон – Марсель і Ранстад/Холланд – Рейн/Рур – Цюрих – Рим – Неаполь [6].

Центр та периферія – це структурні елементи, які є умовою самовідтворення сучасної економічної системи. Наявність центру та периферії вказує на принципову асиметрію ринкового розвитку. «Центр» передбачає найбільшу концентрацію капіталу, товарів, робочої сили тощо, причому сама спрямованість цих потоків визначає характер взаємодії між центральними та периферійними структурами, перетворюючи простір на своєрідне силоне поле. «Периферія» імпортує капітал, конвертує його у дешеві ресурси та дешеве споживання. Зрозуміло, що ця структура породжує певні соціальні ризики. Центр нав'язує периферії свої ціннісні стандарти, внаслідок чого периферійні країни отримують статус «таких, що розвиваються». Така структурна асиметрія економічної системи водночас породжує та посилює соціальну несправедливість у міжнародному масштабі, яка час від часу проривається як у революціях у периферійних країнах, так і в більш масштабних міжнародних подіях.

Механізм функціонування територіальних систем типу «центр-периферія» пов'язаний із постійним якісним перетворенням соціально-економічних відносин у межах ядра, де в міру розвитку новітніх технологій концентруються новітні наукові галузі виробництва, з'являються нові зв'язки, а тому йде і перманентна структурна перебудова економічної бази, яка супроводжується зсувами у кваліфікаційному складі робочої сили та соціальному складі всього населення. Галузі, що не відповідають більше статусу ядра як основного генератора НТП, поступово витісняються на периферію. Цей процес, який назвали «дифузією застарілих нововведень», відіграє важ-

ливу роль у передачі імпульсів росту від центру до периферії, сприяючи її розвиткові, хоча й зміцнюючи тим самим її жорстку підпорядкованість центру.

Водночас у центрі зберігаються деякі рутинні галузі – переважно пов'язані з обслуговуванням базових. Заповнення робочих місць у таких малопrestiжних галузях, непривабливих для корінного населення, відбувається здебільшого за рахунок залучення робочої сили ззовні, тобто з районів напівпериферії та периферії. Окрім того, центр викачує і частину наявного там висококваліфікованого персоналу, що веде до подальшої «ерозії» робочої сили. У результаті всіх цих взаємодій, незважаючи на постійне підтягування периферії, розрив між нею та центром зберігається.

Центр та периферію відрізняє переважання специфічних процесів: центр експлуатує – периферію експлуатують; центр відрізняється порівняно високим рівнем заробітної плати, диверсифікованою структурою економіки, застосуванням прогресивних технологій, а периферії властивий низький рівень заробітної плати, простіша економічна структура та використання примітивніших технологій.

Ядро у центрі, відгороджене зонами, які зменшуються від центру до периферії, відповідно до благоустрою, та все більшими перепонами у допуску до середини, – ця геополітична модель може бути реалізована у два способи. Або до головного ядра з зовнішнього боку приєднуються буферні зони, які з часом дедалі більше інтегруються, через що все далі від центру виникнуть нові буферні зони. Або ж із більш широкого, рівномірно інтегрованого товариства всіх членів Союзу виділиться ядро, яке форсує подальшу інтеграцію і тим самим перетворить своє оточення на буферну зону всередині ЄС. Це означає, що історично домінуюча модель розвитку згортається до ядра. Такий загальний показник усіх пропозицій «двосторонньої» інтеграції: «договору в договорі», «європейського ядра» або «гравітаційного центру з декількох держав» [2].

Кожне розширення Євросоюзу посилює його периферизацію, породжуючи нові форми периферійності та нові регіональні проблеми. Спочатку ЄЕС об'єднувало держави близькі за рівнем розвитку; великою периферією був лише південь Італії – Мецоджорно. Однак Італія не мала вагомого впливу, щоб звернути серйозну увагу на свої регіональні контрасти.

Із розширенням ЄЕС у 1973 р. – приєднання Великобританії, Ірландії, Данії – виникла проблема західної периферії. Найбільш несприятливим і периферійними регіонами були всі райони Ірландії, південь Італії, Північна Ірландія, Шотландія, Уельс, північна та північно-західна Англія, а з 1980 р. – всі райони Греції (крім Афін та Фесалоніки).

У середині 1980-х років, із приєднанням до ЄС Португалії та Іспанії, у Союзі з'явилась величезна середземноморська периферія. Із 1 січня 1986 р. ці країни почали отримувати субсидії Європейського фонду регіонального розвитку (Іспанія в розмірі 20%, Португалія – 10%), що автоматично скоротило частку старих членів ЄС у середньому на одну третину. Приєд-

нання в 1995 р. до ЄС Австрії, Швеції та Фінляндії збільшило північну периферію за рахунок слабозаселених північних територій двох останніх держав.

Розширення Євросоюзу на схід збільшило площу об'єднання приблизно на 40% (найсуттєвіший приріст – Польща), а населення зросло на 130 млн чоловік, тобто, приблизно на чверть. Найбільш масштабною та важкою у вирішенні проблемою для союзу є його східна периферія.

Для поділу країн ЄС на центральні та периферійні регіони був розроблений індекс доступності, згідно з яким для кожної країни визначався час, необхідний для досягнення рівня інших регіонів, причому «вага» цих регіонів залежить від рівня їх економічного розвитку. Індекс базується на оцінках спеціалістів і характеризує ситуацію на певний момент. Тим не менше, розроблення даного індексу дає можливість поділити регіони Євросоюзу на три групи:

- центральні регіони, для яких індекс доступності на 50% перевищує середній показник по ЄС-27; ці регіони розташовані в трикутнику між Північним Йоркширом (Великобританія), Франш-Комте (Франція) та Гамбургом (Німеччина);
- периферійні регіони, для яких індекс більше ніж на 40% менший за середній по ЄС-27; це регіони на півночі ЄС – на території Швеції та Фінляндії, на північному заході – в Шотландії та Ірландії, на півдні – в Іспанії, Португалії та островах Середземного моря, півдні Італії та Греції, країни Східної Європи;
- перехідні регіони з показником індексу від 40% до 150% [4].

Центр, по мірі поглиблення інтеграції, дедалі більше стає відкритим до того, що діється на його периферії. Внаслідок цього в ядрі виникає безпосередня зацікавленість у стабільності загального зовнішнього кордону, а також у благополучній економічній і політичній ситуації на периферії. Чим глибша інтеграція в країнах Євросоюзу, тобто чим менше у ньому внутрішніх відмінностей, тим виразнішою є спільна зацікавленість у стабільності зовнішнього кордону, а також у політичній і соціальній ситуації по інший бік кордону. Таке зацікавлення породжує дві політичні моделі: закриття кордонів або їх розширення. Політика розширення – це включення периферії до складу Союзу, натомість закриття кордонів – це захист ЄС від впливів ззовні.

Нові східноєвропейські країни периферійні не лише з географічної точки зору, їх периферійність є також сукупністю соціально-економічних показників, таких як обсяг ВВП на душу населення відносно середнього по ЄС та загальна його величина, рівень заробітної плати, обсяг експорту та імпорту товарів і послуг, потоки інвестицій.

У 2007 р. в Люксембурзі рівень ВВП становив 276,3, Німеччині – 113,2, Іспанії – 106,8, Польщі – 53,6. Для «нових» країн характерний низький рівень ВВП, хоча є відмінності: від 38,1 – в Болгарії до 88,7 – в Словенії. Серед «старих» країн-членів ЄС у Греції рівень зарплати є найнижчим і становить 36,4% від ВВП, у Словаччині, Болгарії, Румунії спостерігається теж низька зарплата,

як і загалом по східній частині ЄС. Щодо інвестицій, то для східних країн характерні високі потоки інвестицій, що пов'язано із їх вступом до організації та розширенням діяльності ТНК на територіях. Сальдо торгового балансу у 2007 р. було від'ємне, не враховуючи Великобританію та Францію, у периферійних Іспанії, Італії, Греції, на Кіпрі, Мальті та в Португалії. Серед нових країн-членів лише в Чехії та Угорщині сальдо було додатне.

Таблиця 1.

Деякі складові ВВП країн-членів ЄС у 2007 р.

	Країна	ВВП на душу населення СКС	Загальний обсяг ВВП, млн євро	Інвестиції, %	Рівень заробітної плати, %	Експорт товарів та послуг, млн євро	Імпорт товарів та послуг, млн євро	Сальдо торгового балансу
Центр ЄС-17	ЄС-27	100,0	12304983,4	21,3	48,4	4934075,3	4880702,9	53372,4
	ЄС-25	103,8	12154654,2	21,2	48,5	4878791,7	4801692,2	77099,5
	ЄС-15	112,1	11444819,2	21,1	48,9	4450879,9	4366225,0	84654,9
	Люксембург	276,3	36137,2	20,2	45,7	62336,7	51294,2	11042,5
	Ірландія	146,3 (п)	185631,6 ^(п)	25,3 (п)	42,8	150545,7 ^(п)	130771,4 ^(п)	19774,3
	Нідерланди	130,8	559537,0	19,9	49,5	421342,0	376641,0	44701
	Австрія	127,3 (п)	270836,8	22,2	48,2	161418,6	145454,8	15963,8
	Швеція	126,1	331952,2	18,9	54,4	173970,3	148649,6	25320,7
	Данія	122,8	227664,6	22,8	54,0	118702,9	116090,1	2612,8
	Бельгія	118,0	330800,0	21,4	50,5	295769,0	286182,0	9587
	Фінляндія	116,7	179734,0	20,3	47,5	82228,0	73102,0	9126
	Великобританія	115,8	2018828,4	18,2	54,5	525985,6	600778,9	-74793,3
	Німеччина	113,2	2423800,0	18,5	48,8	1132020,0	962180,0	169840
	Франція	111,2	1892241,5	21,5	51,6	501902,0	538304,0	-36402
Південна периферія	Іспанія	106,8	1049848,0	31,1	46,5	275024,0	343677,0	-68653
	Італія	101,4	1535540,4	21,1	41,1	448291,3	452996,3	-4705
	Греція	97,8	228948,7	25,7	36,4	50785,0	81013,5	-30228,5
	Кіпр	92,7	15636,2	21,5	44,7	7639,9	8522,5	-882,6
	Мальта	77,1	5398,5	19,4	43,0	4736,9	4855,2	-118,3
	Португалія	74,6	162756,1	21,7	48,8	53606,7	65266,7	-11660
	Східний центр	Словенія	88,7	33541,8	28,7	51,1	23958,2	24545,7
Чехія		81,5 (п)	127498,1 ^(п)	24,1 (п)	42,7	101710,5 ^(п)	95255,9 ^(п)	6454,6
Східна периферія	Естонія	72,1	15546,6	31,9	47,7	11312,1	12701,4	-1389,3
	Словаччина	68,5	54827,2	25,7	36,4	47343,3	47599,7	-256,4
	Угорщина	63,5	101077,4	20,9	46,8	80713,1	78434,0	2279,1
	Литва	60,3	28017,8	26,6	43,0	15509,2	18879,2	-3370
	Латвія	58,0	19936,3	32,5	49,0	8851,7	12890,5	-4038,8
	Польща	53,6	307345,5	22,3	37,1	126869,7	132171,4	-5301,7
	Румунія	40,7 (п)	121430,6	30,5 (п)	42,7	36963,3 ^(п)	54306,0 ^(п)	-17342,7
Болгарія	38,1	28898,6	29,8	34,5	18320,2	24704,7	-6384,5	

Примітки: СКС (з англ. – PPS) – стандарт купівельної спроможності;
п – прогноз.

Джерело: Eurostat; Bureau of Economic Analysis/JP: Economic and Social Research Institute.

Східноєвропейська периферія є неоднорідною, особливо, якщо розглядати регіональний рівень. Варіативність в економічних показниках свідчить про нерівномірність розвитку європейських економік, що не залежить від рівня їх інтегрованості. Показники ВВП, частка експортно-імпортних операцій показує також, що в країнах існують значні потенційні можливості. Порівняння дає можливість поділити ЄС на два центри: виділити центри серед західних держав-членів та східних, дві периферії – південну та східну (табл. 1).

Однією з важливих характеристик ЄС є різноманітність територіальних структур, однак розширення союзу посилює не лише це різноманіття, а й гетерогенність регіонального об'єднання. Розширення додає до вже існуючої морської периферії нову – східну – периферію. При цьому периферія різко збільшується не лише в кількісному відношенні, а й стає доволі складною, неоднорідною. Ця модель достатньо стійка, і кардинально змінити її буде неможливо. Необхідно запобігти подальшій периферизації за допомогою заходів та програм структурної та комунітарної політики та користуватись принципом гнучкості при поглибленні інтеграції.

Можливо, у майбутньому в Євросоюзі виникне конкуренція периферій, не лише південної, та східної, а й у середині східної периферії через її різноманітність. Слід звернути увагу і на соціальне розширення Союзу – можуть виникнути соціальні групи, незадоволені поглибленням інтеграції, посилюється соціальна напруженість, з'являться нові лінії конфліктів і розмежувань.

Основні завдання структурної політики ЄС в контексті розширення на схід та запобігання його периферизації:

- досягнення поліцентричного розвитку шляхом створення системи зв'язків між міськими центрами та міськими і сільськими територіями;
- розширення, диверсифікація і розробка нових стратегій прикордонного та транскордонного співробітництва між «старими» та «новими» членами ЄС та за його межами;
- досягнення ефективної горизонтальної координації між міністерствами та відомствами, які відповідають за просторовий розвиток та регіональну політику на національному рівні. Технічна та адміністративна підтримка «нових» країн з боку «старих» членів ЄС з метою координування регіональної політики;
- розвиток нової адміністративної культури децентралізованого процесу прийняття рішень, формування культури так званого «хорошого управління» («good governance»);
- раціональне управління природними ресурсами та культурною спадщиною.

Україну в структурі світ-системного аналізу можна розглядати як периферію. Країни цього рівня мають перспективу або приєднатися до центру за умов поглиблення ринкових реформ та динамічного економічного зрос-

тання, або дрейфувати до периферії світового господарства в разі відсутності таких внутрішніх процесів.

Під час еволюції всієї територіальної системи при зміні стадій економічного розвитку відносини між центром та периферією неминуче переходять на новий якісний рівень, хоча по суті й не змінюють свого змісту. Це свідчить про стійкість і гнучкість системи «центр-периферія», її спроможність зберігати свої властивості в різних соціально-економічних умовах.

Література

1. Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Григорій Філіпчук (пер. з франц.). – К.: Основи Т. 2: Ігри обміну. – 585 с.
2. Вобруба Г. Кордони «проєкту Європа» // Неприкосновенный запас. – №2 (34). – 2004.
3. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: Монографія. – К.: КНЕУ, 2006.
4. Бусыгина И. Расширение Евросоюза с точки зрения подхода «центр-периферия» // Космополис. – №1 (7). – Весна 2004. – С. 46–55.
5. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. П. М. Кудюкина. Под общей ред. канд. пол. наук Б. Ю. Кагарлицкой. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
6. Грицай О. В., Иоффе Г. В., Трейвиш А. И. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991.
7. Кузнецова Н. Концепция «периферийной экономики» и особенности экономического роста в «центре» и на «периферии» // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 5. – Экономика. – 1995. – Вып. 2. – С. 69–75.
8. Dictionary of Geopolitics. 1994. Ed. by J. O. Loughlin. Westport.
9. Spatial Perspectives for the Enlargement of the European Union 2000: European Communities. Luxemburg. – P. 43–45.
10. Wallerstein I. Dependence in an interdependent world: the limited possibilities of transformation within the capitalist world economy. African Studies Review. Vol. 17, No. 1 (Apr., 1974), pp. 1–26.
11. Wallerstein I. 1984. The Politics of the World-Economy. Cambridge: Cambridge University Press.